

Odnos KPJ prema jugoslavenskoj radničkoj emigraciji u međuratnom razdoblju

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

1.

Jugoslavensku ekonomsku emigraciju u prvoj polovici dvadesetog stoljeća istraživali su historičari, geografi, novinari a istraživana je i interdisciplinarno, te su osnovna kretanja dobro poznata.¹ Međutim, neka važna pitanja još su uvijek neistražena. Jedno je od takvih bez sumnje odnos revolucionarnoga jugoslavenskog radničkog pokreta, tj. Komunističke partije Jugoslavije prema pitanjima ekonomske emigracije, iako je još 1967. Matija Uradin, španjolski borac koji je dugo živio u Francuskoj, napisao: »S tim aktivnim radom članova KPJ s našom emigracijom, kao i učešćem u mnogim međunarodnim akcijama i radničkim pokretima postignuto je to, da je u danima fašističkog napada na našu zemlju, a kasnije i u prilog NOB-a radila gotovo sva naša emigracija, svjetski radnički pokret i međunarodne demokratske snage. U vezi s tim, taj trnoviti rad tisuća naših komunista u emigraciji treba da nađe i odgovarajuće mjesto u našoj pisanoj povijesti.«²

Poslije zabrane rada komunističkom pokretu u zemlji potkraj 1920. godine gotovo cijelo vodstvo KPJ, kao što je poznato, sve do 1939. nalazi se u inozemstvu: u Beču, Pragu, Moskvi, Berlinu i u Parizu, pa je život tih političkih emigranata bio često jako vezan uz ekonomsku emigraciju Jugoslavena.

Za vrijeme boravka izvan zemlje vodstvo KPJ financiralo se iz tri izvora: od Komunističke internacionale iz Moskve, posredstvom Crvene pomoći

¹ Zavod za migracije i narodnosti u Zagrebu, osnovan prije četvrt stoljeća, organizirao je u prosincu 1976. prvi jugoslavenski simpozij »Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom«. Radovi s tog skupa objavljeni su u posebnom zborniku istog naziva 1978. godine. »Iseljenički kalendar« Matice iseljenika Hrvatske, kao i mnogobrojna kulturna društva Slovenaca, Hrvata i drugih naših naroda diljem svijeta povremeno također objavljuju priloge iz historije jugoslavenskog iseljništva u svojim glasilima. Uz to je nezaobilazna knjiga Većeslava Holjevca »Hrvati izvan domovine« (Zagreb 1967) na kojoj je radio veći broj stručnih suradnika, kao i vrlo brojni radovi povjesničara dra Ivana Čizmića, koji se specijalizirao za jugoslavensku iseljeničku problematiku, uglavnom onu vezanu uz prekoceanske zemlje.

² Matija Uradin, O radu članova KPJ u emigraciji u međuratnom razdoblju (1918—1941). — *Putovi revolucije*, 9/1967, 92.

prikupljane u Jugoslaviji i od jugoslavenskih ekonomskih emigranata iz čitavog svijeta. Prve dvije pomoći varirale su razmjerno političkoj situaciji i odnosima u Komunističkoj internacionali. Treći je izvor bio stalan a ovisio je o aktivnosti jugoslavenskih komunista i njihovih simpatizera među jugoslavenskom emigracijom i ostvarivao se kupovinom štampe ili neposrednim prikupljanjem financijskih priloga za određenu svrhu posredstvom patronata. Ekonomska emigracija iz Jugoslavije imala je veliku financijsku moć, što se odražavalo i u iseljeničkim doznakama koje su upućivane u zemlju. Ona je 1927. godine činila 7% stanovništva Jugoslavije, ali je imala dohodak koji je predstavljao 36% cijeloga jugoslavenskog nacionalnog dohotka.³ Djelujući na principu proleterskog internacionalizma i zajedničkih ciljeva međunarodnoga radničkog pokreta, što ih je postavila Komunistička internacionala, jugoslavenski su komunisti djelovali posredstvom komunističkih partija zemalja imigracije (Australija, zemlje Južne Amerike, Kanada itd.), tek ponegdje formirali su jugoslavensku sekciju s posebnim ciljevima i u interesu Komunističke partije Jugoslavije (SAD, Francuska itd.).

Poslije 1932. godine vodstvo KPJ izrađuje poseban program djelovanja među ekonomskim emigrantima. Posebne grupe — formirane na nacionalnom principu — ostvaruju izvanredne rezultate, pretežno u Sjedinjenim Američkim Državama, te u zemljama Južne Amerike. KPJ proklamira jedinstvo akcije tih grupa, a privlačnost programa djelovanja na nacionalnom principu rezultira pridruživanjem emigranata druge generacije tj. onih koji su otišli iz balkanskih zemalja prije stvaranja jugoslavenske države, i koji do tada nisu uspostavili direktne veze s njezinim društveno-kulturnim organizacijama posredstvom jugoslavenskih konzulata i Iseljeničkog komesarijata u Zagrebu. U zemlji imigracije okupljali su se u raznim kulturnim i sportskim organizacijama, ili su bili članovi socijalističkih partija, a sada su posredstvom komunističke štampe mogli biti informirani o prilikama u pojedinim krajevima Jugoslavije.

Zbog djelovanja na širokoj antifašističkoj fronti uz poštivanje nacionalnih prava svih jugoslavenskih naroda i narodnosti iseljenički program KPJ podržali su uoči drugoga svjetskoga rata ekonomski jugoslavenski emigranti u čitavom svijetu. To i jest razlog zbog kojega nije moguće provesti preciznije razgraničenje djelovanja jugoslavenskih komunista među evropskom i vanevropskom ekonomskom emigracijom, premda je posljednja imala karakteristike izraženijega trajnog iseljavanja i slabijih veza s matičnom zemljom. Stavljanje klasne borbe u prvi plan, njezino povezivanje s borbom antifašističkih snaga za promjenu situacije u svijetu, živ interes za ekonomske probleme jugoslavenske emigracije bili su glavni motivi programa KPJ za rad među iseljenicima. Na tom poslu vodstvo KPJ angažiralo je svoje najbolje borce — Prežihova Voranca,⁴

³ Milan Ivšić, Iseljenički problem i javne financije — *Financijski arhiv*, 1933, 132.

⁴ Prežihov Voranc (pravo ime Lovro Kuhar), slovenski književnik (Kotlje kod Guštanja, 10. VIII 1893 — Maribor, 23. II 1950). Već kao dijete radi kao nadničar, te se ubrzo uključuje u rad ljubljanskog socijaldemokratskog lista *Zarja*. Komunist je postao već 1920. i do 1930. radi u čeličani u Guštanju. Kako bi izbjegao hapšenje zbog svoga političkog rada, Prežihov odlazi 1930. u emigraciju iz koje se vraća tek 1939. Objavio je niz djela iz života siromašnih seljaka i poluproletera, među kojima su najpoznatiji romani »Požganica«, »Doberdob« i »Jamnica« (Enciklopedija Jugoslavije, 6, 1965, 610).

Rodoljuba Čolakovića,⁵ Ivana Krndelja⁶ i druge, komuniste zrelog pisanja i slikovitog izraza pristupačnog iseljeničkim masama iz Jugoslavije. Na proučavanju toga angažmana komunista potrebno je još mnogo raditi, i ovaj rad predstavlja tek skromni pokušaj da se ukaže na potrebu izučavanja toga problema u povijesti jugoslavenske ekonomske emigracije i komunističkog pokreta. Golema prostranstva na kojima su se rasuli jugoslavenski ekonomski emigranti diljem svijeta, njihove međusobne veze i ovisnost političkog rada o prilikama u zemlji useljavanja, ali i očitavom spletu posebnih okolnosti, zahtijevaju posebno proučavanje svakog naroda u granicama te zemlje. Poteškoće međusobnih veza zbog raznolikosti jezika i pisma (slovenski, hrvatsko-srpski, makedonski, albanski jezik a pismo latinica i ćirilica) bile su značajan faktor u radu među jugoslavenskom ekonomskom emigracijom, pa se često prihvaćao i jezik zemlje useljavanja kao jezik sporazumijevanja.

2.

Emigrantsko pitanje u historiji KPJ ima nekoliko etapa i zbog velike raznolikosti razmotrit ćemo svaku etapu posebno.

1919—1920. Socijalistička radnička partija Jugoslavije (Komunista) (SRPJ (K)) nastala je u Beogradu 23. travnja 1919. ujedinjavanjem onih socijaldemokratskih partija i grupa s područja nove države koje su zastupale beskompromisnu klasnu borbu kao put do revolucionarnog preobražaja društva. SRPJ(K) se među prvima u Evropi izjasnila za pristupanje Trećoj internacionali, osudila djelovanje Druge internacionale kao reformističko, opredijelila se za socijalnu revoluciju, te za beskompromisnu klasnu borbu kao put do konačne promjene tadašnjih društvenih odnosa. Međutim, ona tada ne pokazuje razumijevanje za rješenje nacionalnog pitanja, jednog od najaktualnijih problema u novoj državi. Ne shvaća značenje pravilnog rješenja nacionalnog pitanja za proleterku revoluciju koju želi provesti. Na svom Drugom (vukovarskom) kongresu, 20—25.

⁵ Rodoljub Čolaković, političar i publicist (Bijeljina, 7. VI 1900 — Beograd, 30. III 1983). Kao inicijator atentata na autora »Obznane«, kojom je u zemlji zabranjena komunistička aktivnost, Čolaković je 1921. osuđen na 12 godina teške robije, koju je izdržao u kaznenim zavodima u Lepoglavi, Stijemskoj Mitrovici i u Mariboru, te se za to vrijeme ideološki izgradio i zajedno s Mošom Pijade preveo prvi tom Marxova »Kapitala«, koji je objavljen u Beogradu 1933. Nakon izlaska s robije emigrira i živi u Sovjetskom Savezu, Čehoslovačkoj, Austriji, Francuskoj i u Španjolskoj, a više puta dolazi ilegalno i u zemlju. U zemlju se vraća 1939, te je jedan od organizatora ustanka i poslije rata istaknuti politički radnik. Nekoliko godina prije smrti povukao se iz političkog života. Napisao je svoja sjećanja, ostavivši nam tako dragocjene zapise o svojem životu (Enciklopedija Jugoslavije, 2, 1956, 608—9).

⁶ Ivan Krndelj, partijski i sindikalni radnik i novinar (Blizanci kod Mostara, 3. XI 1888 — Kerestinec, srpanj 1941). Krndelj je već kao mladić razvio značajnu sindikalnu aktivnost među željezničarima. Član je SRPJ (K) od 1919. Od 1922. djeluje u Zagrebu i jedna je od centralnih ličnosti velikih sindikalnih akcija i masovnih skupova sve do početka 1929. kad mora emigrirati. Radi u Moskvi, Beču i Pragu i 1936. dolazi u Pariz i tu uređuje *Glas iseljenika* i obavlja ostale poslove na izdavačkoj djelatnosti jugoslavenskih komunista u emigraciji. U Jugoslaviju se vraća 1939, ali ga vlasti konfiniraju i 1941. predaju ustašama, koji su ga i ubili nakon neuspjelog bijega iz logora Kerestinec (Enciklopedija Jugoslavije, 5, 1962, 426).

lipnja 1920, nova stranka, tj. SRPJ(K) postaje Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), oslobađa se mnogih ostataka socijaldemokratskih grupa i stavova, donosi novi program i statut primjereniji revolucionarnim zadacima koje je pred sebe postavila. Ni tada još uvijek ne mijenja pogrešna gledišta o nacionalnom pitanju.

Iako brojna po članstvu, ta partija od svoga osnutka do Obznane 29. prosinca 1920, kad je zabranjena, nije se uopće bavila emigrantskim pitanjem, iako je ono zbog povratka velikog broja emigranata u Jugoslaviju i njihova uključivanja u SRPJ(K), odnosno KPJ, bilo aktualno. Ti povratnici imaju često velikih iskustava u klasnoj borbi i izraženu klasnu svijest. Povratnici iz Sjedinjenih Američkih Država vraćaju se s Wilsonovim demokratskim idejama, ali i sa živim sjećanjima o dugotrajnim borbama s kapitalistima u rudnicima, lukama i tvornicama te najveće kapitalističke zemlje.⁷

Sa sličnim iskustvima i jakim simpatijama za komuniste vraćaju se i radnici iz rajnsko-vestfalske oblasti, kao i radnici iz razvijenijih dijelova bivše Austro-Ugarske Monarhije gdje za njih više nije bilo posla. Ne treba zaboraviti ni povratnike iz Sovjetske Rusije nakon pobjede oktobarske revolucije. Ne računajući te posljednje, u Jugoslaviju se prve godine poslije završetka prvoga svjetskog rata vratilo više od 100.000 ljudi, i vlasti budno prate kretanje tih povratnika te nastoje ograničiti njihov utjecaj na jugoslavensku radničku klasu. Nezadovoljstvo povratnika iz visoko razvijenih kapitalističkih zemalja i njihove priče o nesnošljivoj eksploataciji radnika u tim zemljama vjerojatno su utjecali na stavove KPJ, tako da za čitavo vrijeme svoga legalnog djelovanja smatra kako treba izbjegavati rad među iseljenim Jugoslavenima u kapitalističkim zemljama, a da treba raditi u vlastitoj zemlji na promjeni društvenog poretka.

Ekonomski emigranti iz Jugoslavije, koji su ostali u zemljama useljavanja, prilagođuju se sve do velike svjetske krize 1929. ondašnjim prilikama, pasiviziraju se u političkom smislu ili rade kao članovi socijalističkih ili komunističkih partija tih zemalja.

Najveći centar naših radnika u SAD bio je Chicago gdje su se nalazile velike klaonice i čeličane. U taj je grad još 1918. slan iz Moskve list »Revolucija« koji je imao podnaslov »Vjesnik seljačke i radničke revolucionarne stranke Hrvata, Srba i Slovenaca«, a bio je glasilo jugoslavenskih komunista.⁸ Pri osnivanju Komunističke partije SAD Jugoslaveni su s 1700 članova činili trećinu njezinog sastava, te je odmah bio formiran i biro jugoslavenske sekcije te stranke.⁹ Međutim ti komunisti, djelujući

⁷ Procjenjuje se da se do kraja 1920. vratilo u zemlju oko 6% svih jugoslavenskih emigranata. O brojčanom kretanju jugoslavenske emigracije pisao je *Tihomir Telišman* («Statistički pokazatelji o iseljavanju naših ljudi s posebnim osvrtom na Hrvatsku. — Iseljenišтво naroda i narodnosti Jugoslavije, n. dj., 130—143) i *Mladen Friganović* (Emigration from Yugoslavia in the period 1901—1945. — *Fremdarbeiterpolitik des Imperialisismus*, Heft 11, Rostock 1981, 5—17).

⁸ *Ivan Očak*, Jugoslavenski emigranti iz SAD i Kanade u SSSR-u, rukopis, str. 279; isti, Internacionalističke tradicije sinova Hrvatskog zagorja između dva rata. — *KAF*, I/1984, 32.

⁹ *M. Uradin*, n. dj., 86.

isključivo kao jugoslavenska sekcija Komunističke partije SAD, ostaju u to vrijeme izolirani od rada u organizacijama koje su djelovale na nacionalnom principu. Zbog toga se Slovenci rado vežu uz Socijalističku partiju SAD, pa su Hrvati činili glavninu članstva jugoslavenske sekcije KP SAD sve dok se nisu u nju uklopili i borbeniji Srbi.¹⁰ U tom vremenu sve informacije jugoslavenski emigranti komunisti u SAD primaju posredstvom lista »Znanje«, koji je počeo izlaziti 1. travnja 1918. kao nastavak od vlasti zabranjene »Radničke straže«, i koji 1922. uzima novo ime »Radnik«.¹¹

3.

1921—1929. Učvršćenjem kapitalističkog sistema u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca zaustavljeno je donekle revolucioniranje radničko-seljačkih slojeva. Mnogi povratnici, razočarani gušenjem političkih sloboda i anarhijom na privrednom planu, nastoje se vratiti u Ameriku, a zaustavljeno je i vraćanje novih povratnika. Uz to je novim Zakonom o useljavanju u SAD dopušteni broj emigranata u Sjedinjene Američke Države bio vrlo nepovoljan za Jugoslavene, pa je trebalo iseljavanje usmjeriti novim putovima prema Kanadi, Južnoj Americi, Australiji i Novom Zelandu.¹² Tim tragom kreću i mnogi naši radnici iz rajnsko-vestfalske oblasti, jer domovina nije bila spremna da im osigura zaposlenje bojeći se njihove revolucionarnosti, a u Njemačkoj razdiranoj krizama nisu više mogli ostati. Neki od tih radnika prelaze u Francusku, Luxemburg i Belgiju, gdje im se pridružuju Hrvati iz dalmatinskih krajeva i Like. U Belgiji je najbrojnija bila hrvatska radnička kolonija u Seraingu, u provinciji Liège u čijoj je blizini koncentrirana gotovo sva belgijska industrija. U Francuskoj su naši radnici prvo čistili ratna polja od mina a kasnije su uključeni u izgradnju cesta i u poljoprivredne radove, te rudnike u sjevernoj Francuskoj.¹³

¹⁰ God. 1911. osnovan je Jugoslavenski socijalistički savez, ali je unutar toga saveza postojala posebna grupa Slovenaca, koji su se sada uklopili u Socijalističku partiju SAD (*Stjepan Lojen*, Uspomene jednog iseljenika, Zagreb 1963, 90—91).

¹¹ *Radnička straža* bila je do prvoga svjetskog rata list Jugoslavenskog socijalističkog saveza u Americi, a počela je izlaziti u Chicagu 1907. godine. Iseljenička štampa naših ljudi u SAD bila je prilično brojna, ali je orijentacija tih listova imala često vjerski ili nacionalni karakter (*V. Holjevac*, n. dj., 160).

¹² Od 12.965 godine 1921. broj emigranata pao je u 1922. na svega 6086 osoba. Kvota useljavanja u SAD bila je za Jugoslaviju svega 671 osoba, te je tek kasnije taj broj nešto povećan. U njega nisu bili uključeni članovi obitelji (*M. Friganović*, n. dj., 15).

¹³ Prema približnim procjenama u rudnicima rajnsko-vestfalske oblasti radilo je potkraj prvoga svjetskog rata oko 60.000 naših ljudi, u većini Slovenci i oko 5—6000 Hrvata iz Like (*M. Kolar-Dimitrijević*, Rudarske naseobine jugoslavenskih radnika u Njemačkoj do početka drugoga svjetskog rata — zbornik *Iseljeničtvo...*, n. dj., 197). U Francuskoj je uoči velike svjetske krize radilo oko 30.000 jugoslavenskih radnika. Njihove su zarade bile slabe a ekonomska pozicija osrednja. Ako su radili u poljoprivredi zarađivali su svega 300 franaka mjesečno. Najbolje su zarađivali rudari koji su mogli slati u zemlju oko 5000 dinara ušteđevine (*Vinko Esih*, Zarade i poslovi naših iseljenika — *Privreda*, 1932, 194—6 i 216—8)

Poslije nekoliko godina iseljavanje se stabiliziralo, te uoči izbijanja velike svjetske krize na rad u inozemstvo odlazi legalnim putovima oko 20.000 radnika svake godine.

Pod udarom Obznane i bijelog terora u emigraciju odlaze i mnogi jugoslavenski komunisti, te se i sjedište Zagraničnog komiteta nalazi izvan zemlje. Uz Moskvu formiraju se jugoslavenski komunistički centri u Beču i u Parizu, pri čemu upravo posljednji punkt počinje pokazivati živ interes za ekonomske emigrante iz Jugoslavije. Već 1922. u Parizu je osnovana Jugoslavenska komunistička sekcija povezana s Komunističkom partijom Francuske i francuskim sindikalnim pokretom, a treba spomenuti da je u Parizu prodavano redovito oko 150 primjeraka zagrebačke »Borbe«, koja se dopremala iz Jugoslavije. Oko 1925. jugoslavenska komunistička sekcija već radi vrlo aktivno. Štampa list »Čeliju« za svoje članove, a za ekonomske emigrante iz Jugoslavije »Glas«, koji se čitao na području Francuske, Belgije i Luxemburga. Partijske ćelije, tj. ćelije KPJ, bile su organizirane i u svim većim mjestima Francuske gdje je bilo naših useljenika, te su komunisti počeli djelovati kao avangarda među našim radnicima, stavljajući se i na čelo sindikalnih akcija naših radnika koji su obavljali u tim zemljama najteže i najgore poslove.¹⁴

Iako još nespriprema za rad u novim ilegalnim uvjetima, a i razdirana unutrašnjim sporovima, KPJ počinje sve više pažnje posvećivati jugoslavenskoj ekonomskoj emigraciji i u zemlji. Istaknuti komunistički lider i urednik »Borbe« Đuro Cvijić slao je taj list ne samo u Pariz već i u Sjedinjene Američke Države i u Australiju, pa su odatle počele stizati i prve novčane pomoći za nastavak izdavanja te revolucionarne štampe.¹⁵ Zbog čestih zabrana uslijed cenzure poteškoće oko izdavanja revolucionarne štampe u Jugoslaviji bivale su sve veće, pa je i vodstvo KPJ uputilo 1923. proglas jugoslavenskom proletarijatu u Americi da pomogne borbu KPJ i radničke klase protiv reakcionarnog režima u Jugoslaviji.¹⁶ Iako rad jugoslavenske sekcije KP SAD i u to vrijeme otežavaju različiti unutrašnji sukobi, ipak list »Radnik« izlazi 1922. u tiražu od četiri tisuće primjeraka. Njegovi urednici Lujo Ribić, a osobito Stjepan Zinić, koji je uređivao list od 1924. do 1930. godine, pišu o položaju jugoslavenskih radnika u Americi, ali i o prilikama u Jugoslaviji, te o prilikama u Sovjetskom Savezu. Taj čikaški list, koji je izlazio pod naslovom »Radnik« do 1935, imao je silan utjecaj na revolucionarno i borbena raspoloženje jugoslavenskih radnika u Americi, pa su ga i američke vlasti pratile s velikom pažnjom.¹⁷

¹⁴ M. Uradin, n. dj., 89. i Arhiv CK KPJ u Beogradu, fond Kominterne (dalje cit.: KI), 1922/30 — 10. IX 1922. Kroz jugoslavensku sekciju KP Francuske prošli su do 1939. mnogi istaknuti jugoslavenski komunisti kao Akif Šeremet, Veselin Masleša, Aleš Bebler, August Cesarec, Drago Marušić, te članovi CK KPJ Milan Gorkić, Rodoljub Čolaković, Sreten Zujović, Prežihov Voranc, Boris Kidrič, Ivan Marić, Karlo Hudomalj i drugi.

¹⁵ Očak, n. dj., 279.

¹⁶ KI, 1923/94.

¹⁷ Stjepan Zinić (Vratečno kod Siska, 20. XII 1896 — Moskva, 1945). Došao je u SAD još 1912. godine, te je već 1914. bio član Socijalističke partije SAD. God. 1919. prelazi u Komunističku partiju i uređuje list *Komunist*. U jesen 1922. studira na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Zbog zahtjeva da se statut SKOJ-a uredi na federalnim principima

Posredstvom komunističke štampe vijesti o prilikama u domovini stizale su do iseljenika i u najudaljenijim krajevima svijeta. Tako je u Broken Hillu 1926. godine prikupljana pomoć za komunistički list »Borbu«, kojem je uslijed čestih zabrana zagrebačke cenzure prijetila likvidacija zbog nestašice financijskih sredstava da se list dalje štampa. Do srpnja 1928. u svim većim mjestima Australije osnovan je jugoslavenski »Borbeni radnički pokret« čija je svrha bila prikupljanje pomoći za jugoslavenske komuniste i političke zatvorenike i čiji list radi konspiracije često mijenja ime. Ta organizacija postaje jedna od najsnažnijih financijskih potpora djelovanju jugoslavenskih komunista u emigraciji usprkos zbog udaljenosti često slabim vezama i informacijama o radu i položaju jugoslavenskih komunista. Sve vijesti iz domovine primaju se s najvećim interesom, osobito one koje se odnose na štrajkove pod utjecajem komunista.¹⁸ Jugoslavenska ekonomska emigracija u Australiji produžila je pomaganje jugoslavenskih komunista sve do drugoga svjetskog rata.

4.

1929—1934. Razdoblje velike svjetske krize pokazalo je svu neprilagođenost kapitalističkog sistema velikim privrednim stresovima. Radi obrane imperijalizma i kapitalizma vlasti pojedinih država sve koordiniranije istupaju protiv demokratskih i naprednih snaga.

Sve do Hitlerovog imenovanja za kancelara na početku 1933. Berlin je bio jedan od važnih središta komunističke emigracije iz Jugoslavije. Posredstvom saveza »Slobodni Balkan« u Berlinu je 13. prosinca 1929. organizirana protestna skupština protiv bijelog terora i diktature u Jugoslaviji, a Kosta Novaković, član Izvršnog komiteta Međunarodne organizacije za pomoć revolucionarima (MOPR), iznio je pred poznatim književnicima i članovima »Lige za prava čovjeka« podatke o političkim ubistvima u Jugoslaviji. U Berlinu je priređena i izložba o bijelom teroru u Jugosla-

bio je isključen iz skojevske organizacije. Od srpnja 1924. nalazimo ga ponovo u Chicagu, ali su ga vlasti počele progoniti zbog njegove komunističke aktivnosti, te je u veljači 1930. otišao u Sovjetski Savez. Za vrijeme drugoga svjetskog rata radi u Svesaveznom radio-komitetu kao urednik emisija na jezicima naših naroda za područje Sjedinjenih Američkih Država i Kanade. Suraduje u emisijama »Slobodne Jugoslavije«. Objavio je više od stotinu znanstvenih radova (*I. Očak*, n. dj., 123 i 250). Zinić je najuže surađivao sa Stjepanom Lojenom, koji je došao u SAD iste godine kad i Zinić. Lojen (1895—1968) radio je među jugoslavenskom ekonomskom emigracijom u SAD sve do poslije rata, s prekidom od kraja 1934. do 1936, kad boravi u Moskvi. Njegove »Uspomene jednog iseljenika« prvorazredan su izvor za problematiku kojom se bavi ovaj rad. Na simpatije velikog dijela naše ekonomske emigracije u Chicagu za komuniste pokazuje odluka da su svoj nogometni klub prozvali po splitskom klubu »Jug«, koji je u srpnju 1921. bio zabranjen zbog komunističke aktivnosti što su je razvili Ivo Marić i Vicko Jelaska (*Tomčić Štitić*, Karakteristike razvitka sindikalnog pokreta u Dalmaciji od 1918. do kraja 1920. godine, rukopis, str. 125).

¹⁸ Tamburaški zbor »Borbenog radničkog pokreta« nazvan je »Proleter«, a bilo je i drugih naziva koji su ukazivali na izražene simpatije za rad komunista (*Luka Marković*, Politička aktivnost naših iseljenika u Australiji i na Novom Zelandu s posebnim osvrtom na NOB — zbornik *Iseljeničtvo*, n. dj., str. 417 i KI, 1933/53 — izvještaj od 26. II 1933).

viji, i štampana informacija o položaju političkih zatvorenika u jugoslavenskim zatvorima, a u Belgiji, Luxemburgu, te vjerojatno i u Westfaliji jugoslavenski ekonomski emigranti održali su protestne skupove zbog »vojno-fašističke diktature« u Jugoslaviji.¹⁹

Na sjednici 11. siječnja 1933. Privremeno rukovodstvo KPJ izradilo je za iseljenike proglas s pozivom na borbu protiv imperijalizma i za prikupljanje Crvene pomoći.²⁰ Uskoro zatim upućen je i proglas jugoslavenskim ekonomskim emigrantima u sjevernoj Francuskoj, te je od komunista traženo da prekinu s frakcijskim borbama koje su onemogućavale njihovo uspješnije djelovanje u okviru Komunističke partije Francuske.²¹

U međuvremenu je zapaljen berlinski parlament, te je u noći od 27/28. veljače 1933. uhapšeno u Berlinu 1500 komunista. Sutradan je donesen Zakon o zaštiti naroda i države, te su na osnovi njega započeli veliki progoni komunista. Izgon iz Njemačke dobiva i velik broj jugoslavenskih rudara i radnika u Westfaliji, a politička komunistička emigracija iz Jugoslavije povlači se iz Berlina u Prag, Pariz ili u Moskvu.

Već u to vrijeme Pariz postaje centar distribucije jugoslavenske komunističke štampe, iako je francuska vlada na zahtjev jugoslavenskog ambasadora dra Miroslava Spalajkovića povremeno istjerivala jugoslavenske komuniste iz Pariza.²² Protjerivani u susjednu Belgiju — koja se odnosila prilično liberalno prema komunistima — oni se ubrzo pod novim imenima ponovo vraćaju u Pariz, te nastavljaju štamparsku aktivnost i organiziranje slanja komunističke štampe po svijetu, koristeći se brodovima na kojima je bilo jugoslavenskih mornara. Pariz postaje i centrala za primanje Crvene pomoći iz čitavog svijeta.

Centralni komitet KPJ u to vrijeme posvećuje sve veću pažnju emigrantskom pitanju. Još 1932. na Kongresu MOPR-a donesena je Odluka o radu komunista među radnicima u raznim zemljama izvan Jugoslavije.²³ Ona je upućena jugoslavenskim emigrantima komunistima sa zahtjevom da sistematski rade na organiziranju revolucionarne borbe proletarijata u najrazvijenijim industrijskim zemljama svijeta. Prema Statutu Komunističke internacionale svi komunisti bez obzira na nacionalnu pripadnost treba da budu članovi komunističkih partija zemalja u kojima rade, i moraju raditi na organiziranju radnika u Crvenoj pomoći, u različitim masovnim organizacijama, te širiti »Proleter« i »Klasnu borbu«, koji su se tada štampali u Parizu. Ta odluka CK KPJ o radu među jugoslaven-

¹⁹ Kronologija radničkog pokreta i SKJ 1919—1979, I, Beograd 1980, 185—6. Podaci Dragice Lazarević.

²⁰ Kronologija, n. dj., str. 205; *Proleter*, br. 3 za veljaču—ožujak 1933. objavio je također taj poziv; KI, 1933/5 i 1933/188.

²¹ KI, 1933/222 — »Hrvatskim iseljenicima-komunistima sjeverne Francuske u povodu proslave godišnjice Fakinove smrti«.

²² Kako bi saznao što namjeravaju jugoslavenski komunisti Spalajković je trošio velika sredstva na špijune, a kako bi umanjio sve jači utjecaj jugoslavenskih komunista na jugoslavenske ekonomske emigrante ubacivao je među radnike propagandni materijal koji je izdavala jugoslavenska vlada. Do velikog izгона jugoslavenskih komunista iz Pariza došlo je 1932. godine (*M. Uradin*, n. dj., 90).

²³ *Radnik*, Chicago, br. 55 od 27. X 1932; *Ivan Čizmić*, Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država, Zagreb 1982, 257.

skim ekonomskim emigrantima bila je najrazrađeniji program te vrste i njegovim provođenjem taj je rad postajao sve važniji, sve organiziraniji i sve obuhvatniji.

Dugo vremena sve poslove u Parizu vodio je Adolf Vajs (pseudonim Erich). Jedva je uspijevaao obavljati sve poslove oko slanja štampe u obje Amerike i Australiju, kao i voditi obimnu korespondenciju s tim zemljama, čije su organizacije ili društva preuzimali pokroviteljstvo (patronat) nad određenim listom ili određenom akcijom, šaljući u tu svrhu novac.²⁴ Poslove su osobito otežavale jezične raznolikosti naroda i narodnosti, pa u pariškom Emigrantskom komitetu (skraćenica Em-Ko) rade komunisti iz raznih krajeva Jugoslavije. Poslije 1934. na gotovo svakoj sjednici CK KPJ nalazi se kao posebna točka rad među ekonomskom emigracijom, pa su davana i određena zaduženja. Tako je u SAD i Kanadu upućen Nikola Kovačević (pseudonim Ujka Sam), Andrija Pavlović (Seleznjov) u Belgiju, a Ante Zorić u luku Antwerpen (Anvers) među mornare. Jugoslavenski komunisti koji su bili zaduženi emigrantskim pitanjem zahtijevali su da CK KPJ posveti još više pažnje tom problemu. Prije odlaska u Ameriku Nikola Kovačević je proučio materijale pariškog poslovanja jugoslavenskih komunista, te izvijestio vodstvo KPJ i Komunističku internacionalu ovako:²⁵ »Mi u zapadnoj Evropi među našom emigracijom nemamo sposobnih političkih radnika ni na teoretskom ni na organizacionom polju. Naše radničke mase koje idu sa nama, jako su politički zaostale, što je rezultat da su iseljeničke mase — izuzev Slovenaca — uglavnom seljaci koji žive u najtežim uslovima.« Kovačević zahtijeva da i »Proleter« i »Klasna borba« više i detaljnije pišu o problemima emigracije. Predlaže da se osnuju dvije emigrantske komisije (komiteti) od kojih bi pariška prikupljala podatke o životu iseljenika a druga bi objedinila dosadašnju štampu u jedan kvalitetni list za ekonomsku emigraciju.

CK KPJ proučio je Kovačevićev prijedlog, te je na sjednici 26. travnja 1934. odlučeno da se izdaje posebni »Bilten«, koji će se baviti isključivo emigrantskim pitanjima, a organizacijom Emigrantskog komiteta počeli su se baviti Vladimir Copić, Prežihov Voranc, Stjepan Zinić, Kosta Novaković i drugi.

Emko je bio složena organizacija. Prikupljao je Crvenu pomoć posredstvom patronata, organizirao štampanje komunističke literature i njezino slanje u Jugoslaviju i po čitavom svijetu. Emko je imao i agitaciono-propagandistički karakter sa zadatkom političkog informiranja jugoslavenskih iseljenika u svijetu i njihove mobilizacije u korist revolucionarnog pokreta, a događaji u svijetu pozivali su sve napredne snage u borbu protiv fašizma.²⁶

U 1935. god. rad Emkoma u Parizu bio je već dobro organiziran. Dušan Kveder (konspirativno ime Marko) rukovodio je administracijom, patro-

²⁴ KI, 1933/422 — 9. IX 1933. i 1934/78 — 2. IV 1934 — izvještaj Nikole Kovačevića; 1934/140 — 12. VII 1934.

²⁵ KI, 1934/78 — 2. IV 1934.

²⁶ U srpnju 1934. održan je Svjetski kongres žena protiv rata i fašizma, a u prosincu i Omladinski kongres s istom tematikom.

natima i Crvenom pomoći, Botij je bio odgovoran za informacijsku i novinarsku službu, a Prežihov Voranc (Richar) pomagao je politički gdje je bilo potrebno. Na sredini te godine u Emkomu je zaposleno i više studenata, pa je i izdavačka aktivnost ojačana. Štampa — primana iz Sovjetskog Saveza ili štampana u Francuskoj — bila je do otpreme uskladištena kod raznih institucija ili simpatizera jugoslavenskih komunista, a uz pomoć knjižare »Horizonti« ta se štampa mogla posve legalno slati u svijet opremljena službenim pakovanjem knjižare.²⁷

Osobito veliku pažnju pariška grupa jugoslavenskih komunista posvećivala je jugoslavenskoj emigraciji u sjevernoj Francuskoj, Belgiji i Nizozemskoj. U Belgiji je djelovala centralna podsekcija KPJ pod nazivom Savez revolucionarnih radnika i seljaka, koja je još 1929. počela izdavati »Bilten jugoslavenskih radnika«, odnosno kasnije »Slogu radnika i seljaka«. Taj se list god. 1936. naziva »Glas iseljenika« i izlazi na hrvatskom i slovenskom jeziku. Isticanjem saveza sa seljacima jugoslavenski su komunisti uspijevali u Belgiji više puta uspostaviti akciono jedinstvo s »Hrvatskim seljačkim savezom uzajamne pomoći«, koji je bio nacionalno-politička organizacija Hrvatske seljačke stranke.²⁸

Velika svjetska kriza imala je snažan utjecaj na kretanje emigranata. Mnogi koji su ostali bez posla u Sjevernoj Americi odlučuju se na povratak u Evropu, a brodske kompanije prevoze te povratnike besplatno do evropskih luka.²⁹ Naime, nezaposlenost je u Sjedinjenim Američkim Državama dosegla do tada neviđene razmjere. Do srpnja 1930. izgubilo je posao oko pet milijuna radnika, a kasnije se taj broj povećao na približno dvadeset milijuna. Šestina stanovništva našla se na direktnom udaru krize do 1931. povlačeći u ponor bijede i velik dio ostalog stanovništva. Pohod gladnih na Washington i lutanja nezaposlenih radnika širom Amerike ponukali su američke vlasti da započnu deportiranje nezaposlenih radnika — koji nisu imali američko državljanstvo — u Evropu. Na udaru vlasti našli su se i komunisti iz Jugoslavije koji su zahtijevali pravedniju raspodjelu nacionalnog dohotka, pa je i urednik čikaškoga komunističkog lista »Radnik« Stjepan Zinić bio 1930. deportiran u Evropu. Ništa bolje prilike nisu bile ni za Jugoslavena u Kanadi. Ta velika zemlja rijetko naseljena i sa još neiskorištenim privrednim mogućnostima ograničila je useljavanje jedino na poljodjelce s kapitalom još na sredini 1930. Od toga su bili oslobođeni samo britanski i američki građani. Ta odluka Kanade prouzrokovala je velike poteškoće. Uslijed

²⁷ Domet rada pariškog Emkoma bio je vrlo velik. U Kanadu je otpremano 400 primjeraka *Proleter*a, u SAD 270, u Australiju 210, u Francusku 230, u Belgiju 210, u Južnu Ameriku 150, u Sovjetski Savez 110 i u Jugoslaviju 1660 primjeraka. Objavljuju se listovi *Protiv glavnjace, Pomoć u borbi*, izdaje brošura »Un roi tombé« u povodu smrti kralja Aleksandra, brošura »Mitrovačka tamnica« i drugo, te je Crvena pomoć stizala iz gotovo svih krajeva svijeta kamo je pristigla ta štampa. Iz očuvane dokumentacije može se utvrditi da je od srpnja 1934. do srpnja 1935. Emko primio iz emigracije 93.000 dinara pomoći (KI, 1935/85, 1934/781; *Oček*, Jugoslavenski emigranti, n. dj., 248—9).

²⁸ V. Holjevac, n. dj., 251.

²⁹ M. Kolar-Dimitrijević, Djelovanje velike ekonomske krize na migraciona kretanja jugoslavenskih naroda — Svetska ekonomska kriza 1929—1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope, Beograd 1976, 341—352.

silne nezaposlenosti u Sjedinjenim Američkim Državama masa nezaposlenih radnika iz njih je prelazila ilegalno granicu. Potraga za hranom — nakon što se izgubila svaka nada u zaposlenje — postala je osnovni smisao života goleme mase ljudi. Prema podacima konzulata u Montrealu velika svjetska kriza zatekla je u Kanadi oko 18.000 Jugoslavena.³⁰ Tomo Čačić i Petar Žabkar osnovali su 1931. jugoslavensku sekciju KP Kanade s više od tisuću članova i pokrenuli u Torontu list »Borbu«. Na vrhuncu krize vlasti su svakog pretplatnika toga lista i svakog člana organizacije nezaposlenih proglašavale komunistom, pa je i Čačić 1931. kažnjen s dvije godine zatvora i zatim deportiran u Jugoslaviju.³¹

Jugoslavenski komunisti i uopće radnici iz Jugoslavije u Sjevernoj Americi, koji su bili pogođeni krizom, pokazali su veliko zanimanje za odlazak u Sovjetski Savez. Prvi val tih radnika otišao je u SSSR 1929. godine i za čitavo vrijeme krize to iseljavanje traje u većem ili manjem opsegu, te došljaci iz Amerike rade u Uralokuznjeckom kombinatu, na gradnji Dnjeprostroja, na izgradnji moskovske podzemne željeznice ili u poljoprivrednoj komuni »Sijatelj« na sjevernom Kavkazu. Kanadska »Borba« redovito je obavještavala naše emigrante u Kanadi o mogućnostima rada u Sovjetskom Savezu, a ta kretanja prema Rusiji pratio je i Iseljenički odsjek Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja u Beogradu, koji je od emigrantskog ureda u Montrealu u ožujku 1932. bio obaviješten ovim riječima: »Poznato je, da je Slavenski narod uvek bio odan Rusiji, pa i sistemu komunizma, među koje dolazi i naš Jugoslavenski, naročito Hrvati najviše iz pasivnih krajeva, koji su prvi počeli seliti u Sovjetsku Rusiju.«³²

Položaj te ekonomske emigracije u Sovjetskom Savezu nije bio lak, ali oni spremno odvajaju dio svoje zarade za KPJ.³³ Na sjednici predstavništva KPJ u Moskvi 9. rujna 1936. Milan Gorkić, Josip Broz i drugi komunisti raspravljaju o potrebi jačega političkog rada među jugoslavenskim emigrantima koji grade podzemnu željeznicu, pa je očito postojala neprekidna briga vodstva KPJ i za jugoslavensku ekonomsku emigraciju koja je došla iz Amerike.

Oni naši »Amerikanci« koji su imali obitelji u Jugoslaviji nisu mogli slati novčane doznake, ako su otišli u Sovjetski Savez, pa deportirani iz Amerike ostaju u Francuskoj ili u Belgiji. Kriza je u Francuskoj počela nešto kasnije nego na američkom kontinentu. Međutim, dugo zadržavana, ona je naglo izbila i izbacila odjednom na cestu masu radnika— prvenstveno stranih. Bez posla našlo se i oko osam tisuća jugoslavenskih radnika koje je francuska vlada prepustila vlastitom snalaženju, te se većina pješice vratila u Jugoslaviju. Otpuštanja stranih radnika produžila su se

³⁰ Taj je broj svakako veći, jer se samo od 1924. do 1928. usešlo u Kanadu 25.000 Jugoslavena (Isto. 345).

³¹ *M. Uradin*, n. dj., 88. U Kanadi je 1929. započeo izlaziti i bilten *Besposleni radnik*, ali je ubrzo bio zabranjen.

³² *I. Očak*, Jugoslavenski emigranti, n. dj., 72, 188, 206; *Borba* (Toronto), 15. XII 1931. i 27. IX 1933.

³³ Iz pisma Ivana Pekeša torontskoj *Borbi* saznajemo da naši radnici odvajaju za KPJ 30% plaće, i da su već prikupili 2000 rubalja (*Borba*, 27. IX 1933. i *Proleter*, 1934. augusta).

sve do 1934. godine, kad je smanjivanje produkcije ugljena uzrokovalo povrat u Jugoslaviju 600 rudara. Ali velik dio jugoslavenskih radnika ipak je ostao u Francuskoj, jer su Jugoslaveni bili u Francuskoj traženi radnici relativno dobrih radnih navika, voljni da rade i najteže i najslabije plaćene poslove koje nisu htjeli raditi Francuzi.³⁴

S poboljšanjem ekonomskih prilika u SAD obustavljaju se i deportacije i odlasci naših radnika iz te zemlje, ali se učvršćene veze s Centralnim odborom patronata KPJ u Parizu ne prekidaju. Na inicijativu Centralnog biroa jugoslavenskih frakcija KP SAD osnovan je 29. siječnja 1933. u Chicagu Privremeni odbor ujedinjenog fronta za borbu protiv fašističkih režima, te se u rad toga odbora uključilo 26 iseljeničkih organizacija.³⁵ Osobito je uspješno djelovanje patronata u Australiji. U toku 1934. osnovani Savez jugoslavenskih iseljenika okupljao je 29 klubova u Australiji i 10 u Novom Zelandu, odnosno 90% svih naših ekonomskih emigranata u tim zemljama. Nazivi tih klubova (»Đuro Đaković«, »Braća Oreški«, »Josip Debeljak« itd.) ukazuju na veliku simpatiju članova tih klubova za rad komunista u Jugoslaviji i relativno dobru informiranost o zbivanjima u zemlji. List saveza »Napredak« i pariški list »Protiv glavnjače« obavještavali su iseljenike o bijelom teroru u Jugoslaviji, te je stalnu patronatsku pomoć davalo oko dvije tisuće naših iseljenika.³⁶

5.

1935—1936. Poslije Sedmog kongresa Komunističke internacionale komunisti su borbu protiv fašizma shvatili kao historijski zadatak naprednih snaga u obrani demokratskih tekovina čovječanstva. Kao reakcija na pokušaj širenja fašizma stvarani su frontovi naprednih grupacija, pa su se u to uklopili i komunisti koji sve više rade u masama na stvaranju široke fronte poboljšanja položaja radničke klase i borbe protiv fašizma. I KPJ u zemlji, radeći na širenju svojih utjecaja izvan sindikata i ostalih organizacija, sve se više uključuje u sportska, prosvjetna i planinarska društva, te se i krug njezinih simpatizera širi, ali jednako tako rastu i njene potrebe na polju propagande i agitacije za što je trebalo znatnih finansijskih sredstava. OK KPJ iskoristava sve mogućnosti za dobivanje sredstava, te upućuje apel i iseljeničkim organizacijama Jugoslavena u čitavom svijetu moleći ih za suradnju i pomoć.³⁷

Centar rada jugoslavenskih komunista među ekonomskim emigrantima još je uvijek Pariz. Istina, poslije marsejskog atentata na kralja Aleksandra, utrostručili su se masovni izgoni i progoni jugoslavenskih komunista u Francuskoj, ali je ta akcija ubrzo jenjala nakon što su se francuski radnici generalnim štrajkom oduprli širenju i jačanju reakcionarnih fašis-

³⁴ M. Kolar-Dimitrijević, *Djelovanje krize . . .*, n. dj., 351—2.

³⁵ I. Čizmić, n. dj., 245—254.

³⁶ L. Marković, n. dj., 419 i 421.

³⁷ KI, 1935/26, 47, 55 i 323. Pisma upućena iseljeničkim organizacijama u Americi i ženskim sekcijama iseljeničkih patronata. Pomoć je zatražio i Pokrajinski komitet KPJ za Hrvatsku i Centralni komitet KPJ.

tičkih snaga koje su nastojale zadobiti prevlast i u toj zemlji. Dolazi do zbližavanja Komunističke i Socijalističke partije Francuske, te je akciono jedinstvo tih partija naišlo na podršku svih demokratskih snaga Francuske. I dok je 1934. Komunistička partija Francuske podnosila jugoslavensku sekciju komunista kao »nužno zlo«, u 1935. godini jugoslavenska sekcija u toj partiji ima točno postavljene ciljeve i njezini posebni instruktori rade među radnicima raznih jugoslavenskih naroda, te na tom principu organizira i štamparsku djelatnost i parira akcijama jugoslavenskih konzulata u Metz, Lilleu i ostalim mjestima koji su morali intervenirati u korist jugoslavenskih radnika na temelju sklopljene konvencije, ali to često nisu radili, osobito kad je francuska vlada 1935. donijela Zakon o zaštiti svoje nacionalne radne snage.³⁸

Jugoslavenski komunisti rade i među sezonskim poljoprivrednim radnicima koji dolaze u Francusku na temelju posebnih ugovora između jugoslavenske i francuske vlade. Štite jugoslavenske radnike koji nisu imali dozvolu rada već samo ugovor s poslodavcem te im je prijetilo istjerivanje. Radeći kao ilegalci, ti radnici obavljaju najteže i najslabije plaćene poslove u privredi.

Nasuprot toj tendenciji smanjivanja broja ekonomskih emigranata iz Jugoslavije, u Francuskoj broj jugoslavenskih komunista u Parizu raste. Nakon Dolfusovog državnog udara u Austriji jugoslavenski komunisti pomalo napuštaju Beč. Glavni tehničar za partijsku štampu KPJ Alfred Bergman (konspirativno ime Lenz) odlazi iz Beča 1935. godine, te se nakon kraćeg boravka u Sovjetskom Savezu našao i on u Parizu, gdje je tada glavni administrator bio Karlo Luter (Vlado, Steklov). U proljeće 1936. dolazi u Pariz i dio članova CK KPJ nakon što su pušteni iz bečkog zatvora, te Prežihov Voranc i Ivan Krndelj, koji su bili neko vrijeme u praškom zatvoru. Pridolascima tih komunista djelatnost Emigrantskog komiteta u Parizu dobiva novi impuls, a odluka CK KPJ da je neophodno pojačati političko-organizacionu djelatnost toga tijela postaje realnija. Centralni komitet KPJ sada neposredno rukovodi radom Emkoma, a odjeljenje za izdavanje i distribuciju pojačava svoju aktivnost kvantitativno i kvalitativno.³⁹ Na kongresu mira u Bruxellesu 3—7. rujna 1936. sudjeluju Ivan Krndelj (Richter), Rodoljub Čolaković (u to vrijeme konspirativno ime Rudi) i jedan student. Priredjen je i proglas CK KPJ »Protiv opasnosti rata, protiv nastupajuće fašističke reakcije, za okupljanje svih

³⁸ Tako se u Francuskoj izdaje *Klasna fronta*, u Belgiji *Sloga radnika i seljaka*, u Nizozemskoj *Slovenska delavska kmečka republika* itd. U Sjedinjenim Američkim Državama *Radnik* 1935. mijenja ime u *Glas radnika*, 1936. u *Radnički glasnik* i 1940. u *Narodni glasnik*. U Urugvaju izlazi *Borbeni radnik*, u Argentini *Delavski glas* i *Crvena zastava*, u Australiji *Pravda*, a u Torontu još uvijek *Borba*. Svi ti listovi komunističke orijentacije preštampani su članke iz *Proleter*a i *Klasne borbe*, ali imaju i posebnih članaka s obzirom na područje izlaženja (*Nada Hranilović*, *Novinstvo hrvatskog iseljeničtva 1883. do 1940 — zbornik Iseljeničtvo...*, 516; *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1963, 188).

³⁹ KI, 1936/283 — pismo od 11. VIII 1936. Počinje se izdavati »Emigrantska biblioteka« u kojoj su seriji štampani »Početnice lenjinizma« (autor R. Čolaković pod pseudonimom P. Vuković a brošura štampana u Bruxellesu 1937) u tiraži od 4000 primjeraka, »Prvi trokistički proces u Moskvi« u 2000 primjeraka, te »Početnica komunizma« (KI, 1936, 208, 402, 419 itd.).

demokratskih snaga u borbeni narodni front i u Jugoslaviji«, prihvaćen poslije kongresa na sjednici CK KPJ.⁴⁰

Rad u okviru jedinstvenog fronta posve je modificirao dotadašnju aktivnost jugoslavenskih komunista i u Parizu. Formiranje vlade Narodnog fronta Leona Bluma od srpnja 1936. do lipnja 1937, i od ožujka do travnja 1938, dalo je maha socijalno-ekonomskim zahtjevima radničke klase, a komunisti Francuske našli su se u centru političke akcije radnih masa. I jugoslavenski komunisti, koji su se u to vrijeme zatekli u Francuskoj, našli su se pred velikim zadatkom. Iskustvo radničke klase Francuske — stečeno u to vrijeme — trebalo je prenijeti radnicima u Jugoslaviji, a uz to se kao vrlo važno pitanje nametnulo organiziranje slanja dobrovoljaca iz Jugoslavije u internacionalne brigade u Španjolsku te je ponovo trebalo reorganizirati rad Emkoma i provesti novu podjelu rada i zaduženja. Trebalo je pojačati i rad među jugoslavenskom ekonomskom emigracijom u Belgiji, gdje se za utjecaj među radništvom bore ne samo Mačekov »Hrvatski seljački savez« već i organizacija »Jedinstvo« koju su osnovali jugoslavenske vlasti u Seraingu. Ta posljednja organizacija izdaje list »Jedinstvo« za jugoslavenske iseljenike u Belgiji, Luxemburgu i Nizozemskoj na kojem je području bilo više od 30.000 naših ekonomskih emigranata. Sadržaj toga lista bio je potpuno u duhu jugoslavenskog režima i nije dopuštao objavljivanje naprednijih članaka naših iseljenika.⁴¹ Zahvaljujući »Glasu iseljenika« koji su jugoslavenski komunisti priređivali za to područje, a osobito listu »Sloga« u kojem je Ivan Krndelj isticao potrebu uspostavljanja jedinstvenog fronta svih demokratskih snaga, pobjeđivale su napredne snage, i velika većina naših radnika u Belgiji zastupala je progresivne i demokratske stavove radničkog pokreta, koji u to vrijeme u Jugoslaviji ima velikog uspjeha u organiziranju velikih štrajkova.⁴²

KPJ je održavala stalne veze s našim ekonomskim iseljenicima u Sjedinjenim Američkim Državama. Nikola Kovačević (konspirativna imena: Klajn, Stari, ujka Sam, Jankina Starčević) radi neko vrijeme na tom području. On je ubrzo shvatio sektašenja jugoslavenskih komunista u SAD. Započeo je 1935. reorganizaciju jugoslavenskog biroa KP SAD, te se glavni odbor jugoslavenskih radnika podijelio na tri frakcije. Hrvatska je frakcija imala svoj list »Radnik« (»Radnički glasnik«, odnosno od 1936. »Glas radnika«), srpska djeluje posredstvom »Slobodne reči«, a slovenska posredstvom »Napreja«. Međutim, upravo to osamostaljivanje povežalo je sve te frakcije u zajedničku frontu na osnovi uglav-

⁴⁰ KI, 1936/336 — izvještaj Čolakovića od 21. rujna 1936. Na kongresu je dr Vilfan govorio o Gospodarskoj slozi. Kongresu je prisustvovao i socijaldemokrat dr Živko Topalović.

⁴¹ V. Holjevac, n. dj., 252.

⁴² Komunisti djeluju u Belgiji pod nazivom »Savez radnika i seljaka«. Zalažu se za sklapanje reciprocitetnih ugovora između Jugoslavije i Belgije, pravo radnika na potporu u nezaposlenosti, plaćanje putnih troškova onima koji dobrovoljno napuštaju Belgiju uz vraćanje uplaćenog priloga u bratimsku blagajnu ali ima i političkih zahtjeva, prvenstveno vezanih za slobodu i samostalni razvitak svih naroda u Jugoslaviji (KI, 1933/56 — 29. II 1933. pismo iz Serainga i 1933/409 od 31. VII 1933, te 1936/161 od travnja 1936). Ivan Krndelj je neko vrijeme bio teže bolestan, te su njegove poslove na uređivanju tih listova morali obavljati drugi jugoslavenski komunisti (KI, 1936/419).

nom klasnih interesa. Zadaci su utvrđivani na posebnim konferencijama, te je Prva konferencija hrvatskih komunista održana u svibnju 1936. a njezini zaključci temeljili su se na odlukama Sedmog kongresa Komunističke internacionale. Na konferenciji je podržana borba španjolskog naroda i osuđena agresivna politika Japana prema SSSR-u. Progresivni i demokratski stavovi tih iseljenika izraženi su u brojnom sudjelovanju među prvim dobrovoljcima u španjolskom ratu, a među iseljenicima se prikupljala i materijalna pomoć za Španjolsku. U siječnju 1937. prijavilo se 85 jugoslavenskih ekonomskih iseljenika dobrovoljno za sudjelovanje u borbi španjolskog naroda za slobodu i protiv fašizma, a kasnije je od dobrovoljaca iz Sjedinjenih Američkih Država — među kojima je bilo i jugoslavenskih ekonomskih emigranata — formirana Lincolnova brigada, kao dio internacionalnih brigada. Među jugoslavenskim iseljenicima u Americi trebalo je neprestano raditi. U jesen 1936. poslan je u Sjedinjene Američke Države i Stjepan Cvijić, koji je svoju glavnu revolucionarnu aktivnost razvijao na liniji organiziranja pokreta komunističke omladine. Njegov zadatak u Americi bio je prikupljanje dobrovoljaca za Španjolsku, ali je također uspio napisati i objaviti 1937. god. u Torontu pod pseudonimom Stjepan Livadić knjigu »Radnička klasa i hrvatski narodni pokret« u kojoj je objasnio buržoaski karakter Hrvatske seljačke stranke. Cvijić prisustvuje i Drugoj konferenciji hrvatskih komunista u SAD, koja je održana u Pittsburghu 5. srpnja 1937. na kojoj je istaknuta potreba borbe za izjednačavanje položaja jugoslavenskih ekonomskih emigranata s američkim radnicima starosjediocima, i stvaranje fronte svih progresivnih i demokratskih snaga u borbi protiv fašizma i rata.⁴³

S konferencije je upućen proglas jugoslavenskim iseljenicima kojim se pozivaju komunisti, socijalisti, Hrvatska seljačka stranka, Hrvatsko kolo i sve ostale hrvatske organizacije na zajedničku akciju i organiziranje specijalnog fonda za pomoć Komunističkoj partiji Jugoslavije koja se bori za ravnopravnost naroda u Jugoslaviji.

Već spomenuti Nikola Kovačević djelovao je i na području Kanade. U jednom izvještaju Komunističkoj internacionali 1935. godine sekretar Emkoma je dao ovu karakteristiku naše emigracije na tom području: »Po svom masovnom uplivu, organizacionom stepenu, elastičnosti u radu, dobrom povezivanju rada u Kanadi s radom za starokrajski revolucionarni pokret Kanada je naša najbolja Emigracija.«⁴⁴ Kanada je primala i prilično brojnu jugoslavensku komunističku štampu.

6.

1937—1939. Rad jugoslavenskih komunista među ekonomskom emigracijom u Parizu u toku 1937. pod vodstvom je Josipa Broza Tita. Tito je došao u Pariz potkraj ožujka, a to je bilo vrlo teško vrijeme za jugoslavenske komuniste u emigraciji, jer je u kolovozu iste godine, nakon

⁴³ *I. Očak*, Braća Cvijići, Zagreb 1982, 428, 438; *I. Čizmić*, n. dj., 261; KI, 1935/416 — pismo Samu 8. VIII 1935; *I. Očak*, Jugoslavenski emigranti, 292—5.

⁴⁴ KI, 1935/403 — izvještaj Marka s početka srpnja 1935.

hapšenja sekretara CK KPJ Milana Gorkića, Komunistička internacionala obustavila financijsko pomaganje izdavačke aktivnosti jugoslavenskih komunista. KPJ je optužena za grupašenje i frakcionaštvo i mnogi se komunisti ne snalaze u toj izvanredno teškoj situaciji. Kako bi se nadoknadio nedostatak financijske pomoći iz Moskve i nastavila izdavačka aktivnost u Parizu, Josip Broz reorganizira rad Emigrantskog komiteta u Parizu i pojačava aktivnost jugoslavenskih komunista među prekoceanskom emigracijom, tražeći odatle financijsku pomoć. Kao generalni sekretar KPJ Tito smanjuje kadrove u Parizu i šalje ih s konkretnim zaduženjima u razne zemlje. Srđana Pricu (konspirativno ime Bistri, Tedi), koji se od 1935. nalazio u emigraciji i bio ranije jedan od rukovodilaca komunističke studentske omladine u Zagrebu, te član Zemaljskog biroa CK KPJ, šalje u Pittsburgh sa zadatkom da radi u redakciji lista »Srpska misao«. Poslan na dvije godine, Prica ostaje u iseljeništvu punih osam godina, te surađuje s Nikolom Kovačevićem i Stjepanom Lojenom, sekretarom hrvatske sekcije KP SAD, koji je već u listopadu 1937. uspostavio pismene veze s Josipom Brozom Titom.⁴⁵

Sačuvano je nekoliko pisama koja je Tito uputio Nikoli Kovačeviću i Srđanu Prici. U pismu od 20. listopada 1937. zahtijeva da iseljenička štampa daje punu podršku sporazumu Seljačko-demokratske koalicije i Udružene opozicije, a upućeno je i pismo Komunističkoj partiji SAD u kojem se ističe važna uloga koju imaju jugoslavenski iseljenici u radu KP SAD i KPJ. Također je kritiziran i slab brojčani porast komunista u jugoslavenskoj sekciji, te da je to vjerojatno posljedica raspuštanja lijevog krila Hrvatske bratske zajednice. Ukazuje na to da treba raditi na gajenju onog što spaja, a ne isticati ono što razdvaja. Zatim se u pismu kaže da jedinstvena fronta s antifašističkim snagama treba postati moćan faktor u borbi protiv buržoaskog režima u Jugoslaviji, i da treba raditi na daljnjem razvijanju srpske i oformiti posebnu slovensku sekciju, čime je zapravo ranije kritizirana Kovačevićeva linija potvrđena kao ispravna.⁴⁶

Tito je pokrenuo reorganiziranje aktivnosti u Parizu. Na čelo centralnog odbora patronata, Crvene pomoći i knjižare »Horizonti« Tito je postavio Prežihova Voranca, smijenivši Živojina Pavlovića (Vladu). Za rad s ekonomskom emigracijom, koja je u to doba brojala u Francuskoj oko 50.000 radnika, Tito je zadužio Ivu Marića (konspirativno ime Željezar). Karlo Hudomalj (Oskar) poslan je u provinciju Pas de Calais na rad među jugoslavenske rudare, a Dragutin Marušić u Belgiju. Labud Kusovac (Obarov, Robert) radio je i dalje na poslovima vezanim uz rat u Španjolskoj, a Rodoljub Čolaković i Ivan Krndelj uređivali su »Proleter« i drugu štampu.⁴⁷

⁴⁵ Ivo Smoljan, Tito i iseljenici, Zagreb 1984, 44.

⁴⁶ I. Čizmić, n. dj., 259; KI, 1937/88 — 8. X 1937, 90 od 4. IX 1937, 101 od 20. X 1937, te 120 od 25. XI 1937. Titovo pismo od 20. X Nikoli Kovačeviću i KP SAD objavljeno je u J. Broz Tito, Sabrana djela, 3, Beograd 1977, 111–114. Tito otvoreno traži i financijsku pomoć.

⁴⁷ Tito, Sabrana djela, 4, 77–78 — izvještaj od 2. IX 1938. U radu knjižare »Horizonti« djelovali su i Boris i Zdenka Kidrič, Lula Vučo, te velik broj naših umjetnika (I. Smoljan, n. dj., 32; Fadil Ekmečić, Sto godina Jugoslavena u Francuskoj, Pariz 1981, 37 i d.).

Tito i 1938. neko vrijeme boravi u Parizu i gotovo na svim sjednicama CK KPJ raspravlja se o emigrantskom pitanju, pa i ekonomski emigranti iz Jugoslavije sve više izražavaju antifašističke i proturatne stavove. Na vijest o potpisivanju Münchenskog sporazuma 30. rujna 1938, kojim su se Velika Britanija i Francuska složile s Hitlerovim komadanjem Čehoslovačke Republike, burno reagiraju jugoslavenske iseljeničke organizacije širom svijeta. KPJ je uputila poruku KP Čehoslovačke koju su objavili gotovo svi napredni iseljenički listovi jugoslavenske emigracije, što je imalo za posljedicu i jačanje suradnje između jugoslavenskih i čehoslovačkih komunista i uopće emigranata izvan Jugoslavije.⁴⁸ KPJ je žestoko reagirala i na pripojenje Austrije Trećem Reichu u ožujku 1938. U međuvremenu je povratak vodstva KPJ u zemlju sve više postajao nužnost, jer je trebalo brzo reagirati na određene političke događaje i tješnje surađivati s masama. Profašistička unutrašnja i vanjska politika Stojadinovićeve vlade, te razgranata privredna suradnja s Osovinom Berlin-Rim, ukazivala je na opasnost koja prijeti Jugoslaviji. Kanadski emigrant Edo Jardaš (Miler) govorio je Josipu Brozu još 1937. u Parizu o opasnosti djelovanja profašističkih snaga u Jugoslaviji, a o tome piše i napredna emigrantska štampa.⁴⁹ Tito je najavio vraćanje rukovodstva KPJ u zemlju već 1937, ali je likvidacija pariške centrale bila ipak vrlo polagana u nastojanju da se ne prekinu uspostavljene veze. Pariz je — kao značajna raskrsnica na međunarodnim putovima i kulturni centar svijeta, a i zbog događaja u Španjolskoj — omogućivao brzo informiranje i pribavljanje najboljih informacija o zbivanjima u svijetu, pa su te vijesti zatim štampane u jugoslavenskoj komunističkoj štampi.⁵⁰ Odluku da se partijsko rukovodstvo vrati u zemlju Tito je donio neposredno nakon »Anschlusa«, te je i posljednji broj »Proleter«, štampan izvan zemlje, odštampan toga mjeseca u Anversu. Naredni je broj već bio odštampan u svibnju 1939. u zemlji, i u njemu je objavljen Titov apel iseljenicima za materijalnu i moralnu pomoć borbi KPJ u zemlji s ciljem da Jugoslavija postane faktor mira i slobode.⁵¹

Sve do posvemašnje likvidacije pariškog partijskog punkta u njemu na poslovima distribuiranja štampe i poslovima vezanima uz španjolske borbe radi Prežihov Voranc (sada konspirativno ime Valić), Ivan Krndelj (sada konspirativno ime Petrov) i Rodoljub Čolaković (sada konspirativno ime Rozenko). Likvidaciju pariškog punkta ubrzala su frakcionašenja nekih jugoslavenskih komunista u Parizu. Tito je smijenio Marića, koji je bio zadužen za ekonomske emigrante, i postavio na to mjesto Karla Hudomalja, koji je bio član Partije od 1924. i od 1934. do 1936. imao istaknute partijske funkcije u Beču. Hudomalj je došao u Francusku u kolovozu 1937. i u ožujku 1938. Tito mu je povjerio ured-

⁴⁸ I. Čizmić, Reagiranj jugoslavenskih iseljenika na potpisivanje Münchenskog sporazuma 1938. godine — *Casopis za suvremenu povijest*, 3/1980, 99.

⁴⁹ I. Smoljan, n. dj., 104; Mirko Marković u *Slobodnoj reči* također upozorava na Stojadinovićevu izdajničku politiku.

⁵⁰ Takve vijesti donosi organ klasnog radničkog pokreta za Hrvatsku i Sloveniju *Radnik* (1936—1938), organ CK KPJ *Proleter* (1929—1941), te gotovo sva komunistička štampa za jugoslavenske ekonomske emigrante.

⁵¹ Tito, *Sabrana djela*, 4, 175.

ništvo slovenskog lista »Glas iseljenika«, te Hudomalj uređuje taj list do 1940. Marić nastavlja djelovati među emigrantima, ali bez veze s rukovodstvom Partije, te je Tito upozorio na štetnost toga rada, jer su »jugoslavenski radnici u Francuskoj takođe velikim dijelom sezonski radnici i zbog toga je njihov značaj za našu zemlju naročito velik«, kako bi se po povratku u zemlju ponašali kao simpatizeri Partije.⁵²

I u Trećem Reichu bilo je na sezonskom radu mnogo radnika iz Jugoslavije. Prema približnim procjenama samo u Vojvodini zavrbovano je 1938. za rad u Trećem Reichu oko pet tisuća poljoprivrednih radnika. Naklonost jugoslavenskih vlasti silama Osovine omogućila je sklapanje sporazuma o slanju jugoslavenskih radnika u Treći Reich, a mnogi su odlazili i samostalno, osobito oni koji su se uključili u specijalne kursove u funkciji pete kolone. Tito je upozorio na tu vrstu ekonomske emigracije i zatražio posebnu budnost komunista u Jugoslaviji u pogledu djelovanja tih radnika po povratku u zemlju.⁵³

7.

1939—1941. U tom razdoblju rukovodstvo KPJ nije moglo posvećivati veću pažnju emigrantima, jer ga je posve zaokupio rad u Jugoslaviji. Prežihov Voranc i Ivan Krndelj radili su u Parizu do jeseni 1939, kad je daljnji rad zbog početka drugog svjetskog rata bio onemogućen. Da je taj rad bio prekinut izbijanjem drugoga svjetskog rata potvrđuje izvještaj Prežihova Voranca (konspirativno ime tada Luj) Titu, datiran prvog maja 1938. U tom pismu Prežihov piše da su prebrođene nesuglasice jugoslavenskih komunista s KP Francuske i da težište daljnjeg rada treba usmjeriti prema velikim lukama preko kojih se može prilično sigurno slati komunistička štampa i literatura širom svijeta. Dio izvještaja odnosi se na rad jugoslavenskih komunista u SAD, te je izraženo mišljenje da bi Kominternu morala podržati rad Nikole Kovačevića čija se taktika na odjelit rad komunista prema nacionalostima potvrdila kao ispravna.⁵⁴

⁵² Isto, 4, 36—38, 42, 58 — Titova pisma generalnom sekretaru Izvršnog komiteta Kominternu Georgi Dimitrovu, i 60—61 — CK KPJ Sekretarijatu KP Francuske. Hudomalj je kasnije djelovao u austrijskom pokretu otpora, te su ga 1943. Nijemci otpremili u koncentracijski logor Mauthausen, odakle se više nije vratio.

⁵³ *Tito*, Sabrana djela, 4, 121. Titov članak »Rovarenje Hitlerovog fašizma« objavljen je ne samo u časopisu Kominternu *Rundschau*, već i u *Slobodnoj misli*, 18. X 1938. Kasnije se broj naših radnika na radu u Trećem Reichu još i povećao, jer je Treći Reich intenzivno razvijao svoju industriju, građevinarstvo i cestogradnju (*V. Holjevac*, n. dj., 254—5; *M. Kolar-Dimitrijević*, *Movement of labour force between the Third Reich and Yugoslavia (1933—1941)* — *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*. Zbornik radova, Beograd, 331—362.

⁵⁴ KI, 1939/3. God. 1939. uredništvo *Radničkog glasnika* preselilo je u Pittsburgh i 1940. list mijenja ime u *Narodni glasnik*, te ga čitaju svi jugoslavenski emigranti. U istoj zgradi uredništva nalazilo se i uredništvo *Slobodne reči* i *Napreja*, što je omogućilo kontaktiranje urednika i novinara, pa se i u toku rata pisalo u interesu oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije i prikupljala pomoć za partizane.

8.

Vodstvo KPJ — nalazeći se gotovo 15 godina izvan zemlje — vrlo je dobro poznavalo sudbinu ekonomskih emigranata. Zato je djelovanje jugoslavenskih komunista među emigrantima i njihovo uzajamno pomaganje prirodno i razumljivo. Stavivši se na čelo težnji emigranata, istinitim i poštenim informiranjem o situaciji u zemlji i u svijetu jugoslavenski su komunisti stvorili među našim iseljenicima širom svijeta jako antifašističko raspoloženje. Iako je taj rad bio vrlo mukotrpan i zbog raznolikosti jezika i pisma, rasutosti jugoslavenskih iseljenika po malim rudarskim i industrijskim mjestima gdje su policijske kontrole bile jake, komunisti su uspjeli prebroditi te teškoće, te pisanom riječju ili usmenim informiranjem uz pomoć svih organizacija koje su okupljale mase naših iseljenika u inozemstvu zainteresirati našu ekonomsku emigraciju za borbu radničke klase u Jugoslaviji. Tako su uspostavljene čvrste veze naprednih snaga, koje se produžavaju do današnjih dana.